

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (30), 2018

Київ 2018

Унесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук: наказ Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 № 241

*Рекомендовано до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 14.12.2018 № 58)
Рекомендовано до друку вченою радою НАВС
(протокол від 21.12.2018 № 19)*

Редакційна рада:

Б. Б. Теплицький (голова) — дир. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України;
В. В. Чернєй — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.; **С. С. Чернявський** — проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

головний редактор **В. В. Чернєй** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); заст. головного редактора **Б. Б. Теплицький** — дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О. М. Головка** — д-р юрид. наук, проф. (Харків. нац. ун-т внутр. справ); **О. М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А. В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н. І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Європейський ун-т); **С. Ф. Константінов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В. П. Черних** — акад. НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **С. С. Чернявський** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Г. Юодкайте-Гранскіене** — д-р права, доц. (член Верховного суду Литовської Республіки); **В. Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **І. П. Красюк** — канд. юрид. наук, доц.; **Л. Г. Шарай** — канд. юрид. наук, доц. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **А. І. Швед** — канд. юрид. наук, доц. (Держ. комітет суд. експертиз Республіки Білорусь); **О. А. Федотов** — канд. юрид. наук, радник дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В. М. Зайцев** — зав. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С. С. Барташук** (відп. секр.) — провід. фахівець (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

К82 **Криміналістичний вісник:** наук.-практ. зб. / [редкол.: В. В. Чернєй (голов. ред.) та ін.]; ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2018. № 2 (30). 225 с.: іл.

У науково-практичному збірнику висвітлено теоретичні, методичні, нормативно-правові, практичні, історичні, організаційні й інші проблеми криміналістики і судової експертизи. Відображено нові досягнення в галузі науки криміналістики, позитивний досвід судових експертиз та експертних досліджень.

Для фахівців із питань судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання правопорушенням, їх виявлення і розслідування, а також науковців, викладачів, курсантів, слухачів і студентів закладів освіти юридичної спрямованості.

УДК 343.9

*Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та іншої інформації несуть дописувачі статей.
У разі передруку матеріалів посилання на науково-практичний збірник «Криміналістичний вісник» обов'язкове.*

О. В. Шведова, кандидат юридичних наук, доцент

Національна академія внутрішніх справ

O. V. Shvedova, PhD in Law, Associate Professor

National Academy of Internal Affairs

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МЕТОДИКИ КОМПЛЕКСНОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ВИГОТОВЛЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

THE CONCEPT DEFINITION OF DOCUMENTS COMPREHENSIVE FORENSIC EXAMINATION METHOD MADE BY USING COMPUTER TECHNOLOGY

Класифіковано види експертних методик. Надано їх характеристику. Визначено співвідношення понять «конкретна методика», «спеціальна методика» і «методика проведення конкретної експертизи». Розрізнено поняття «комплекс методів» і «комплексний метод». Запропоновано авторське визначення поняття методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, – самостійного виду досліджень у межах судової технічної експертизи документів, що проводиться із застосуванням спеціальних знань у галузі судової технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, трасології, почеркознавства тощо.

Ключові слова: експертна методика; комплексне дослідження; документ; комп'ютерні технології.

Классифицированы виды экспертных методик. Представлена их характеристика. Определено соотношение понятий «конкретная методика», «специальная методика» и «методика проведения конкретной экспертизы», а также понятий «комплекс методов» и «комплексный метод». Предложено авторское определение понятия методики комплексного криминалистического исследования документов, изготовленных с помощью компьютерных технологий, – самостоятельного вида исследований в рамках судебной технической экспертизы документов, проводимого с применением специальных знаний в области судебной технической экспертизы документов, судебной компьютерно-технической экспертизы, трасологии, почерковедения и т. д.

Ключевые слова: экспертная методика; комплексное исследование; документ; компьютерные технологии.

The article classifies types of expert methods and gives their description. The correlation between the concepts of «specific method», «special methodology» and «method of conducting a specific examination» is determined. The notion of «complex of methods» and «complex method» are distinguished. The author suggests the actual definition of the concept of a method of comprehensive criminalistics research of documents made using computer

technologies The author suggests the actual definition of the concept of a method of comprehensive criminalistics research of documents made by using computer technologies – an independent type of research within the framework of forensic technical examination of documents, which is performed with the use of specific knowledge in the field of forensic technical examination of documents, forensic computer-technical expertise, traces examination, handwriting, etc.

Key words: expert method; comprehensive research; document; computer technology.

Експертна методика – важливе поняття в судово-експертній діяльності, пов'язане з процесом експертного пізнання, яке є засобом досягнення поставленої мети і вирішення поставлених завдань [1, с. 40–41].

Необхідність створення нових окремих методик судової технічної експертизи документів, до яких належить і методика комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, зумовлена появою нових об'єктів, стосовно яких ставлять нові завдання, і неефективністю наявних методик тощо.

Новими об'єктами судової технічної експертизи документів є документи, виготовлені за допомогою сучасних комп'ютерних і копіювально-розмножувальних пристроїв, а новими завданнями, які зазвичай вирішують комплексно із застосуванням знань у галузі судової технічної експертизи документів і судової комп'ютерно-технічної експертизи, є встановлення:

факту виконання друкарських текстів на одному або кількох принтерах;

виготовлення текстів документів з використанням одного текстового шаблону (файла);

додрукування текстів;

збігу текстів у документах на паперових носіях і в електронному вигляді на жорстких дисках за ознаками форматування;

виконання тексту оригіналу документа (окремих фрагментів) та його копій способом сканування з тексту їх попередніх версій із подальшим перенесенням у комп'ютери підозрюваних;

на якій комп'ютерній техніці і в якій послідовності виготовлені та роздруковані тексти (фрагменти) документів тощо.

Питання, пов'язані з методиками експертних досліджень, вивчали такі вчені-криміналісти, як Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, М. Є. Бондар, А. І. Вінберг, Н. І. Клименко, В. Є. Корноухов, Д. Я. Мирський, М. Я. Сегай, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та ін. Але поглядам науковців на визначення поняття методики бракує однастайності [2].

Мета статті – сформулювати поняття методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, висвітлити її сутність.

Так, А. І. Вінберг методику експертизи (експертного дослідження) розглядає як систему методів (приймів, технічних засобів), застосовуваних під час вивчення об'єктів судової експертизи для встановлення фактів, які належать до певного роду, виду та підвиду судової експертизи [3, с. 43].

Д. Я. Мирський методику експертного дослідження слушно називає детально регламентованою програмою вивчення особою, яка володіє спеціальними знаннями, властивостей об'єктів для встановлення обставин, що мають доказове значення, змістом якої є застосування в певній послідовності розробленої з цією метою

системи методів дослідження [4]. М. Є. Бондар експертну методику також визнає як програму вирішення експертного завдання [5].

Проаналізувавши думки вчених, вважаємо методику комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, програмою вирішення основного завдання дослідження за допомогою системи методів (способів, прийомів, технічних засобів, операцій), застосовуваних у певній послідовності з метою встановлення фактичних даних, які належать до судової технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної, авторознавчої, трасологічної та інших родів (видів) судової експертизи і мають доказове значення в розслідуваному провадженні.

Значення методики, наголошує М. Є. Бондар, зумовлюється її функціями: ціледосяжною, систематизувальною, прогновною, прагматичною, керувальною, оцінною, посвідчувальною, пізнавальною, які у взаємозв'язку і взаємозалежності визначають і доповнюють одна одну [1, с. 40–41]. Для того щоб обрати найефективніші, економічно обґрунтовані методики дослідження, потрібно використовувати експертні технології – галузь наукового знання, яка виявляє і досліджує криміналістичні, фізичні, хімічні та інші закономірності дослідження об'єктів [6].

Цільова функція експертної методики завжди спрямована на вирішення експертного завдання з огляду на те, що кінцевою метою будь-якого експертного дослідження є встановлення фактів і обставин, які мають доказове значення для справи.

Експертні методики залежно від обсягу і характеру поставлених завдань поділяють на *загальні, окремі та конкретні* [4] або *родові* (видові) – методики проведення експертиз певного роду (виду), *типові* – методики вирішення типових для певного роду (виду) завдань, *конкретні* чи *окремі* – методики вирішення конкретного завдання [7, с. 29].

Зазначені методики хоча і взаємопов'язані між собою, проте мають різні структури та рівні. Загальна методика – родова (видова) – належить до компетенції судової експертизи як галузі знань і є результатом узагальнення методик нижчих рівнів.

Окрема методика спрямована на вирішення однотипних завдань у межах одного виду експертизи за допомогою певної системи робочих методів. Вона визначає напрями проведення експертного дослідження і становить результат наукового узагальнення досвіду виконання однотипних експертиз. Ця методика і є основою для розробки загальних методик.

Конкретна методика експертного дослідження – окрема методика експертизи або система методів, яка формується безпосередньо в процесі дослідження на основі загальної методики і досвіду експерта з метою вирішення конкретного завдання [3, с. 43]. Фактично така методика являє собою програму вирішення конкретного завдання на основі особистого досвіду експерта, яка може збігатися з окремою методикою чи бути її частиною (після описання експертом) [4]. Вона містить мету і підзавдання дослідження, а також умови, за яких їх можна досягнути [8, с. 116–117].

За результатами аналізу можна дійти висновку, що конкретна методика комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, являє собою програму вирішення конкретного завдання за допомогою системи методів (способів, прийомів, технічних засобів, операцій), застосовуваних у певній послідовності щодо конкретного об'єкта, яка базується на

типовий (видовий) методиці комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій.

Слід розрізнити поняття «конкретна методика» та «методика проведення конкретної експертизи». Друге вужче і стосується лише однієї експертизи, яка призначається в конкретному провадженні, тоді як перше може застосовуватися до різних експертиз одного виду (підвиду).

Вживають і таке поняття, як спеціальна методика, тобто сукупність способів вирішення конкретних завдань, заснованих на певних методах (прийомах, операціях, діях), взаємопов'язаних і застосованих із дотриманням певних режимів [9, с. 63–65], що відповідає поняттю «конкретна методика», оскільки вирішує конкретні завдання.

Для того щоб будь-яка методика, у тому числі й комплексна, була ефективною, вона має відповідати певним вимогам. І насамперед виконувати свою цілеспрямовану функцію – пізнання об'єктивної істини та вирішення поставленого завдання (інакше вона неефективна, недосконала, потребує доопрацювання або взагалі її не можна використовувати) [1, с. 42].

Формування комплексної методики, вважає М. Є. Бондар [10, с. 16–21], має передбачати:

- застосування методів різних галузей знань;

- розробку нових методів і технічних засобів, нових методик (наприклад лазерні методи і нові лазерні методики);

- використання наявних методик стосовно нових об'єктів і умов.

Метою розробки нових методик є забезпечення вирішення завдань, які на певний період часу або важко вирішити або не можна вирішити взагалі [11, с. 40].

Так, сьогодні актуальним є вирішення завдань зі встановлення: типу, марки, моделі принтера, абсолютної (відносної) давності текстів, надрукованих за допомогою водорозчинних чорнил струминних принтерів, тонерів лазерних принтерів, факту монтажу, послідовності нанесення реквізитів документа (за відсутності місць перетину), певного друкувального пристрою, якщо в документі не відображено певних дефектів, на одному чи на різних принтерах виконано документи (за відсутності індивідуальних ознак), пристрою, на якому виготовлено оригінал документа за його копією, тощо.

Створення методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, відповідно до її основної мети – вирішення поставлених перед експертом завдань шляхом всебічного вивчення об'єктів як цілісних систем і застосування спеціальних знань із різних галузей – потребує синтезу даних і методів класів, родів, видів (підвидів) експертиз, для яких поставлені перед експертом запитання є суміжними, проте реалізовуватимуться вони за однією програмою в певній послідовності.

На думку М. Я. Сегає і В. К. Стринжі, комплексні методики (з огляду на зв'язки взаємодії) можна поділити на основні три види:

- сумативна комплексна методика – сума методів, які послідовно використовують для пізнання паралельних зв'язків, що характеризують досліджуваний об'єкт;

- інтегративна комплексна методика – методика, в якій для вирішення спільного завдання застосовано пізнавальні засоби різних судових наук і використано всі види і типи зв'язків взаємодії з метою вирішення поставлених завдань;

сумативно-інтегративна комплексна методика – цілеспрямоване об'єднання суми методів і єдиних синтетичних методик для вирішення широкого кола експертних завдань у межах однієї судово-експертної дисципліни [12, с. 11–12].

Остання методика, слушно зазначають М. Я. Сегай і В. К. Стринжа, є втіленням ідеї комплексності як в організаційній, так і в пізнавальній площині.

Комплексні методики розрізняють також за чинником заснування їх на методах одного роду (виду) експертизи та на методах різних родів (видів) експертиз. Першими послуговуються, вирішуючи завдання одного виду, але різних підвидів експертних досліджень (наприклад у межах техніко-криміналістичного дослідження документів вирішують питання стосовно принтера, реквізитів, матеріалів документів тощо), другими – у разі застосування спеціальних знань із різних галузей (приміром судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, автороззнавства тощо). Зазначені методики і є основою методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій. Її створення базується на результатах вивчення та узагальнення:

- окремих методик судової технічної експертизи документів:
 - відновлення невидимих і слабковидимих текстів (травлення, змивання, підчищення), текстів спалених чи розірваних документів;
 - встановлення факту технічного підроблення підпису;
 - ідентифікація цілого за частинами;
 - встановлення факту виготовлення документа на друкувальному пристрої;
 - встановлення групової належності (класу, марки, моделі, марки шрифту) друкарської машини та її ідентифікація;
 - визначення факту друкування тексту документа на одній чи різних друкарських машинах;
 - встановлення давності виконання машинописного тексту;
 - встановлення відомостей про виконавця (дактилографа) машинописного тексту;
 - встановлення групової належності та ідентифікація електрографічних (знакодрукувальних) пристроїв, встановлення єдиного джерела походження документів тощо;

- комплексних методик судової технічної експертизи документів:
 - дослідження матеріалів письма, паперу;
 - визначення послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;
 - встановлення давності виконання документа;
- родові методики судової комп'ютерно-технічної експертизи:
 - дослідження апаратних засобів комп'ютерної системи;
 - дослідження програмного забезпечення;
 - дослідження комп'ютерної інформації тощо;
- видових методик судової комп'ютерно-технічної експертизи:
 - дослідження принтера, сканера;
 - дослідження вмісту вінчестера, стримера, лазерного (оптичного) диска тощо.

Кожна методика має свої реквізити і структуру: експертне завдання, об'єкт дослідження, сутність методики, тобто принцип вирішення завдання (перелік підзавдань, найменування конкретного завдання, об'єкт дослідження для конкретного

підзавдання, принцип його вирішення), сукупність ознак об'єктів, устаткування, матеріали і реквізити, послідовність дій експерта, формулювання висновків експерта, основна використана література [6].

Оперуючи поняттями методів комплексних досліджень, слід розрізняти «комплекс методів» і «комплексний метод».

Комплекс методів – методи, застосовувані послідовно у визначеному порядку, зумовленому експертним завданням та необхідністю дотримання низки вимог (наприклад, застосування спочатку неруйнівних методів, які мають багато переваг завдяки високій ефективності та недеструктивності).

Комплексний метод – метод, який поєднує можливості окремих методів і за допомогою якого вирішують завдання, що зазвичай потребують застосування комплексу методів.

Висновки. Від застосованих методів багато в чому залежить повнота вирішення завдань судово-експертного дослідження, відповідно для дослідження об'єктів у межах комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, мають застосовуватися зазначені вище методи [13, с. 78].

Отже, визначення і створення методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення для вирішення поставлених перед експертом завдань.

References

1. Bondar M. E. Funkcii metodiki issledovaniya v ekspertnoj deyatel'nosti / M. E. Bondar. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. 2001. Vyp. 50. S. 40–47.
2. Sherstyuk V. N. Ekspertnye metodiki: ponyatie, struktura i nekotorye voprosy razrabotki i prakticheskogo primeneniya / V. N. Sherstyuk, V. V. Lukyanenko. *Aktualni problemi kriminalistiki: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Harkiv: Grif, 2003. S. 248–251.
3. Vinberg A. I. Slovar osnovnykh terminov sudebnykh ekspertiz / A. I. Vinberg. M.: VNIIE, 1980. 92 s.
4. Mirskij D. Ya. Ponyatie i struktura metodiki ekspertnogo issledovaniya. Obobshennaya model metodicheskogo rukovodstva po sudebnym ekspertizam / D. Ya. Mirskij. *Problemy teorii sudebnoj ekspertizy*. 1980. Vyp. 4. S. 24–41.
5. Bondar M. E. O ponyatii «ekspertnaya metodika» / M. E. Bondar. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. 1990. Vyp. 40. S. 13–19.
6. Sherstyuk V. N. Ekspertnye metodiki i ekspertnye tehnologii: sootnoshenie ponyatij, osobennosti razrabotki i prakticheskogo primeneniya v gosudarstvennykh specializirovannykh uchrezhdeniyakh sudebnykh ekspertiz / V. N. Sherstyuk. *Suchasni sudovo-ekspertni tekhnologii v kryminalnomu i tsyvilnomu sudochynstvi: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kharkiv, 14–15 berez. 2003 r.). Kharkiv : KhNUVS, 2003. S. 211–216.
7. Averyanova T. V. *Metody sudebno-ekspertnykh issledovaniy i tendencii ih razvitiya*: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. yurid. nauk: 12.00.09 «Ugolovnyj process; kriminalistika i sudebnaya ekspertiza» / T. V. Averyanova. M., 1994. 45 s.
8. Bondar M. Ye. Problemni pytannia zastosuvannia ekspertnykh metodyk pry provedenni ekspertnykh doslidzhen / M. Ye. Bondar. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. 2013. Vyp. 58. S. 116–124.
9. Vinberg A. I. Sudebnaya ekspertologiya (obshcheteoreticheskie i metodologicheskie problemy sudebnykh ekspertiz) / A. I. Vinberg, N. T. Malahovskaya. Volgograd: VSSH MVD SSSR, 1979. 183 s.

10. Bondar M. E. *Istochniki i puti formirovaniya metodik kriminalisticheskoy ekspertizy* / M. E. Bondar. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. 1997. Vyp. 48. S. 16–21.
11. Gusev A. A. *Sovremennoe sostoyanie i puti razvitiya sudebno-tehnicheskoy ekspertizy dokumentov* / A. A. Gusev, E. A. Saharova. *Sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya tradicionnyh vidov kriminalisticheskoy ekspertizy*. M.: VNIIE, 1987. S. 36–43.
12. Segaj M. Ya. *Sudebnaya ekspertiza materialnyh sledov-otobrazhenij* / M. Ya. Segaj, V. K. Strinzha. Kiev: In Yure, 1997. 174 s.
13. Shvedova O. V. *Kompleksne kryminalistychnе doslidzhennia dokumentiv, vykonanykh za dopomohoiu kompiuternykh tekhnolohii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09* / Shvedova Olena Viktorivna. Kyiv, 2006. 188 s.

Список використаних джерел

1. Бондарь М. Е. *Функции методики исследования в экспертной деятельности* / М. Е. Бондарь. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2001. Вып. 50. С. 40–47.
2. Шерстюк В. Н. *Экспертные методики: понятие, структура и некоторые вопросы разработки и практического применения* / В. Н. Шерстюк, В. В. Лукьяненко. *Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Гриф, 2003. С. 248–251.
3. Винберг А. И. *Словарь основных терминов судебных экспертиз* / А. И. Винберг. М.: ВНИИСЭ, 1980. 92 с.
4. Мирский Д. Я. *Понятие и структура методики экспертного исследования. Обобщенная модель методического руководства по судебным экспертизам* / Д. Я. Мирский. *Проблемы теории судебной экспертизы*. 1980. Вып. 4. С. 24–41.
5. Бондарь М. Е. *О понятии «экспертная методика»* / М. Е. Бондарь. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1990. Вып. 40. С. 13–19.
6. Шерстюк В. Н. *Экспертные методики и экспертные технологии: соотношение понятий, особенности разработки и практического применения в государственных специализированных учреждениях судебных экспертиз* / В. Н. Шерстюк. *Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 14–15 берез. 2003 р.). Харків: ХНУВС, 2003. С. 211–216.
7. Аверьянова Т. В. *Методы судебно-экспертных исследований и тенденции их развития: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза»* / Т. В. Аверьянова. М., 1994. 45 с.
8. Бондар М. Є. *Проблемні питання застосування експертних методик при проведенні експертних досліджень* / М. Є. Бондар. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58. С. 116–124.
9. Винберг А. И. *Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз)* / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. 183 с.
10. Бондарь М. Е. *Источники и пути формирования методик криминалистической экспертизы* / М. Е. Бондарь. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1997. Вып. 48. С. 16–21.
11. Гусев А. А. *Современное состояние и пути развития судебно-технической экспертизы документов* / А. А. Гусев, Е. А. Сахарова. *Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы*. М.: ВНИИСЭ, 1987. С. 36–43.
12. Сегай М. Я. *Судебная экспертиза материальных следов-отображений* / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. Киев: Ин Юре, 1997. 174 с.
13. Шведова О. В. *Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09* / Шведова Олена Вікторівна. Київ, 2006. 188 с.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2018